

REDDİYE METİNLERİNDE DİL VE ÜSLÛP:

MİNĦĀCU'S-SÛNNE ÖRNEĞİ

Language and Style in Refutation Texts:

The Case of *Minhaj al-Sunna*

İsmail AKKOYUNLU¹

Öz

Dinler arası ilişkilerde olduğu gibi mezhepler arası ilişkilerde de dil ve üslup, son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Dil ve üsluba dayalı mezhepler arası ilişkilerin kök saldığı ve kalıcı hale geldiği en önemli değişkenlerden biri olarak ise karşımıza reddiye metinleri çıkmaktadır. İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren mezheplerin birbirlerini görme ve okuma biçimlerinin kalıba dökülüp somutlaştığı zemin olarak varlık kazanan reddiye metinleri, birçok açıdan tahlil ve tenkidi hak etmektedir. Reddiye metinlerinin doğası gereği en fazla öne çıkan belki de en çok tahlil edilmesi gereken karakteristik özelliği ise bu metinlerde kendisine sıkça yer bulan anlama çabasından uzak, dışlayıcı ve ötekileştirici dildir. Reddiye metinlerinin tarihine bakıldığında dışlayıcı ve ötekileştirici dilin en çok kullanıldığı eserlerin başında Şii-Sünni reddiye metinlerinin geldiği görülür. Daha çok imamet ve hilafet gibi tarihin derinliklerine kök salmış tartışma konularının yer aldığı bu edebiyatta Hanbeli âlim İbn Teymiyye'nin *Minhācu's-Sünne* adlı Şii'lik reddiyesi, dil ve üslup açısından ayırt edici bir konuma sahiptir. Zira bu metin, yer

Abstract

Language and style occupy a very important place in inter-sectarian relations as well as interreligious relations. One of the most important variables in which inter-sectarian relations based on language and style take root and become permanent is the refutation texts. The refutation texts, which have existed as the basis of the way in which the sects see and read each other since the early periods of Islamic thought, deserve analysis and criticism in many ways. Perhaps the most prominent characteristics of refutation texts, which should be analyzed the most, are non-comprehensible, exclusionary and marginalizing language in these texts. When we look at the history of refutation texts, it is seen that Shiite-Sunni refutation texts are the most important works in which exclusionary and marginalizing language is used most. The Shiite refutation of *Minhaj al-Sunna* by the Hanbalite scholar Ibn Taymiyya has a distinctive position in terms of language and style. This text, because of its distinctive and marginalizing language, has

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye / e-posta: ismail.akkoyunlu@asbu.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-2256-5120.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
10.11.2019	05.12.2019	31.12.2019

DOI 10.18403/ emakalat.644908

verdiği ayrıştırıcı ve ötekileştirici dili nedeniyle hem Şii-Sünni ilişkilerine etki etmiş hem de günümüzde dahi referans kaynağı olarak kendisini var kılmayı başarmıştır. Bu nedenle makalemizde İbn Teymiyye'nin *Minhācu's-Sünne* adlı Şiilik reddiyesinde tercih ettiği ayrıştırıcı dil ve üslup; metin tenkidi, mezhebî aidiyet ve mezhepler arası ilişkiler açısından analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Minhācu's-Sünne, Reddiye, İbn Teymiyye, Dil, Üslup.

influenced both Shiite-Sunni relations and has survived as a reference source even today. For this reason, in our paper, the discriminatory language and style preferred by Ibn Taymiyya in his refutation of Shi'ism called *Minhaj al-Sunna* will be analyzed in terms of text criticism, sectarian belonging and inter-sectarian relations.

Key words: History of Islamic Sects, Minhaj al-Sunna, Refutation, Ibn Taymiyya, Language, Style.

Giriş

Mezheplerin oluşumunu, gelişimini, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, diğer mezheplerle ilişkisini ve İslam düşüncesinin gelişimine yaptığı katkıları ilmî usuller çerçevesinde inceleyen İslam Mezhepleri Tarihi'nin literatürüne göz atıldığında mezheplerin ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren yazılı kaynaklar üzerinden müntesiplerince temsil edildikleri görülür. Zira mezheplerin özellikle teşekkül süreçlerinde taşıyıcılarının fikirlerinin gerek temellendirme gerek savunu gerekse reddiye amacıyla yazıya geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bilinmektedir ki mezhep adı verilen yapıların hem kendilerini var kılmaları hem de bu varlığın özgün ve müstakil bir biçimde sürmesi, diğer düşünce sistemlerinden ayrılarak yeni bağlamlarda özgün söylem çerçeveleri oluşturmalarına bağlıdır. Bir mezhebin alt katmanları veya üzerine oturduğu sacayakları olarak değerlendirilebilecek olan özgün sistematik teolojisinin ya da fıkının teşekkülü ve devamı da aynı şekilde yazılı metinlerin varlığı ve icra ettiği rolle yakından ilişkilidir. Ayrıca belirtmelidir ki mezheplere kendine özgü karakteristik yapısını ve doğal rengini veren söylemler bütünü mezhebin düşünce sistemiyle diyalektik bir ilişki kurabilmesi ancak bu söylemler bütünü besleyen bir edebiyatın varlığıyla mümkün olabilmektedir. Bu edebiyatın süreklilik arz etmesi, özgünlüğünü koruması ve eşdeğer literatür birikimleriyle rekabet edecek derinliğe sahip olması da bu anlamda son derece önemlidir.

İslam Mezhepleri Tarihi edebiyatına bakıldığında mezheplerle ilgili kaleme alınan ilk eserlerin makâlât türü eserler olduğu görülür. Özellikle Ehl-i Sünnet'e mensup olmayan mezhep müntesipleri hem kendi fikirlerini açıklamak hem de toplumda hâkim konumda bulunan bazı görüşleri reddetmek amacıyla *makâle* adı verilen küçük hacimli eserler kaleme almışlardır.² Devam eden süreçte ise gerek Ehl-i Sünnet'e gerekse diğer mezheplere bağlı bazı isimlerin benzer gerekçelerle makâlât türü ancak teknik olarak daha gelişmiş metinler³ oluşturdukları bilinmektedir.⁴ Zamanla kendine özgü bir yazın faaliyeti haline gelip literatür oluşturarak İslam Mezhepleri Tarihi edebiyatının ilk nüvelerini teşkil eden bu eserler,⁵ hicrî III. yüzyıldan itibaren yerini daha kapsamlı ve sistematik eserler olan *fırak* ve *milel-nihal*

-
- ² Ethem Ruhi Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 4. Baskı, XIII-XIV. Fırlalı, ilk makâleleri kaleme alan topluluğu "Ehl-i Sünnet'in dışında kalan kesimler" olarak nitelendirse de bu tarihte Ehl-i Sünnet'in henüz teşekkül etmediği bilinmektedir. Dolayısıyla müellifin Ehl-i Sünnet kavramıyla kastettiği aslında toplumun genelini kapsayan ve daha sonra cemaat kavramıyla ifade edilecek olan çoğunluğu olmalıdır. Kutlu'nun ilk makâle sahiplerini "Ehl-i Sünnet'e mensup olmayanlar" şeklinde değil de "Toplumun genelinden ayrı düşmüş bulunan Hariciler vb. gruplar" olduğunu belirtmesi de bu duruma işaret etmektedir. İlk makâleleri kaleme alan zümrelerin dinî-toplumsal konumu ve özellikleri ile ilgili olarak bkz. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2013), 70-71. Böylece cemaat, kendi içinde farklı bakış açıları ve henüz sistematik görünüm kazanmamış görüş ayrılıkları ihtiva etmekle birlikte genel manada Müslümanların çoğunluğu olmaktadır. Bkz. Mehmet Kalaycı, "Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri Sempozyumu*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 202.
- ³ Örneğin Eşari'nin *Makâlâtü'l-İslamiyyîn* adlı eseri makâlât türü bir eser olmasına rağmen ilk olarak kaleme alınan küçük hacimli eserlerin limitlerini fazlaca zorlayan bir anlamda bu edebiyatın dışına çıkan bir kurgu ve muhtevaya sahiptir. Bkz. Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, XV.
- ⁴ Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, XV.
- ⁵ Makâlât türü eserler; küçük ve parça parça olması, savaş, yangın ve istila gibi etkenler ya da Emevîler devrindeki baskı ortamı gibi nedenlerle günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, XIV.

edebiyatına bırakmıştır.⁶ İlerleyen dönemlerde önce taklit daha sonra ise daralma dönemine giren İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı, bu süreçle bağlantılı olarak özgünlüğünü ve üretim kabiliyetini yitirmeye başlamıştır.⁷ Tam da bu süreçte mezheplerin kendi doktrinlerini temellendirmekten ziyade ötekini eleştirme, yok sayma ve tarihsel akışın dışına itme gibi saiklerle oluşturduğu reddiye metinlerinin varlığını iyiden iyiye hissettirdiği görülür. Her ne kadar reddiye metinlerine mezheplerin teşekkül süreçleri olan ilk asırlarda rastlansa da reddiye söyleminin asli rengini bulması sonraki dönemlere tesadüf etmektedir. Zira mezhepler, önce kendi doktrinlerini kurgulayarak düşünce sistemlerini sıkı bir biçimde dokumuş ardından diğerini ya da diğerlerini esaslı bir rakip ve gerçekçi bir öteki olarak görmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren reddiye metinleri, bu ve benzeri siyasî-sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle İslam Mezhepleri Tarihi literatüründeki yerini perçinleyerek mezhepler arasında seyreden ilişki biçimlerinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.⁸ Reddiye söyleminin ve bu söylem üzerinde yükselerek şekillenen reddiye içerikli metinlerin

⁶ Fırlalı, “Çevirenin Önsözü”, Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, XVII.

⁷ İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının taklit ve daralma döneminin karakteristik yapısı ile ilgili olarak bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 86-89. İlmî bir disiplin olarak İslam Mezhepleri Tarihi'nin tarihsel seyrini dört ayrı dönemde ele alan Kutlu'ya göre bu dönemler, “Başlangıç Dönemi”, “Tedvîn ve Tasnif Dönemi”, “Olgunluk Dönemi” ve “Taklit ve Daralma Dönemi”dir. “Taklit ve Daralma Dönemi”ni VIII./XIV. asırdan itibaren başlatan ve bu dönemde ele alınan eserlerin temelde önceden oluşmuş bulunan Mürcci-Maturidî makâlât geleneği ile Eşarî makâlât geleneğinin taklidinden ibaret olduğu tespitinde bulunan Kutlu, bu bahiste reddiye metinlerine yer vermemiştir. Reddiye olgusu daha çok Osmanlı-Safevî ilişkileri bağlamında ve X./XVI. yüzyıldan itibaren varlık bulacak şekilde söz konusu edilmiştir. Kanaatimize göre ise İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının taklit ve daralma dönemi ile reddiye söylemi ve reddiye eserlerinin mahiyeti arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Bu nedenle İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının tarihsel seyrinde reddiye eserlerine daha fazla yer verilmelidir.

⁸ Tüm bu değerlendirmeler yapılırken ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan makâlât, fırak ve milel-nihal türü eserlerin aslında birkaç metin istisna tutulacak olursa reddiye söylemini ve olgusunu doğası gereği bünyesinde barındırdığı gerçeğini gözden uzak tutmadığımızı belirtmek gerekir. İslam düşünce tarihinde reddiye söyleminin doğuşu ve ilk reddiye eserlerinin tarihlendirilmesi ile ilgili tespit ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihi'ne Giriş*, 69-72.

bu rolünü özellikle Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki ilişki dizileri açısından günümüzde hâlâ sürdürdüğünü ayrıca belirtmek gerekir.

Reddiye söylemine ve reddiye içerikli eserlere siyasi-itikadi İslam mezheplerinin hemen tamamının yazın faaliyetinde rastlamak mümkündür. Her ne kadar kemiyeti, yoğunluğu ve etki düzeyi farklılık gösterse de reddiye içerikli eserler her mezhebin tarihinde kendisine bir şekilde yer bulmuştur. Zira yukarıda da belirtildiği gibi bir mezhep açısından kendini ifade etme kadar ötekini değilleme veya olumsuzlama da büyük önem arz etmektedir. Bir mezhebin kendi doktrinini temellendirme çabasından sonra belki de en fazla kıymet atfedilen potansiyel gücü, muhataplık ilişkisine⁹ girdiği mezhep ya da mezheplerle olan diyalogu ve bu mezhebi veya mezhepleri görme biçimidir. Bilinmektedir ki mezhepler, belirli bir zamandan sonra diğer mezheplerle muhataplık ilişkisine girmekte ve bir anlamda kendi varlığını diğer mezhep ya da mezheplerin tarihsel önemi ve güncel gerçekliği üzerinden kurgulamak durumunda kalmaktadır. Bu sürecin muharrik gücünü ise bir yönüyle reddiye söylemi oluşturmaktadır. Böylece bir mezhep açısından ötekinin negatif tasviri ne kadar iyi yapılırsa kendisinin üzerine oturduğu zeminin o kadar iyi tahkim edileceği düşünülmektedir. Tüm bu gerçeklikler, reddiye söylemini ve bu söylemin ürettiği metinleri birçok açıdan ve farklı değişkenler üzerinden beslemektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak farklı mezheplerin bünyesinde çok sayıda reddiye eseri ortaya çıkmakta hatta bu eserler hem karakteristik yapısı hem de ötekileştirici ve ayrıştırıcı özelliğiyle literatürde kendine özgü bir yer edinmektedir.

İslam düşünce tarihinde varlık kazanmış bulunan reddiye eserlerine bakıldığında mezheplerin teşekkül süreçleri, doktrinleri, özgül ağırlıkları, toplumsal karşılıkları ve temsil keyfiyetleri ile bağlantılı olarak bu eserlerin kimlik, muhteva ve muhatap değiştirdiği görülür. Örneğin erken devirlerde reddiye söylemine

⁹ Mezhepler arası ilişkiler açısından muhataplık olgusunun önemi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Kalaycı, “Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar”, 202. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Halil İbrahim Bulut (ed.), *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 29-30.

konu olan eserler, Ehl-i Hadis geleneğinin Mutezile karşıtlığı bağlamında oluşturduğu eserler¹⁰ bir kenara bırakılacak olursa daha çok Şia ile Mutezile arasında yaşanan gerilime bağlı olarak ortaya çıkmıştır.¹¹ Sonraki dönemlerde ise şartların ve bağlamın değişmesiyle birlikte reddiye söyleminin yeni anlam çerçevelerine büründüğü ve farklı aktörlerin devreye girdiği bilinmektedir. Mesela ilk olarak daha çok Mutezile ile dirsek teması kuran böylelikle de edebiyatında çoğunlukla Mutezile'ye dönük reddiye eserlerine yer veren Şia,¹² ilerleyen dönemlerde Ehl-i Sünnet olarak bilinen çok katmanlı fırkalar koalisyonu ile karşı karşıya gelmiştir.¹³ Böylece Şii-Sünnî ilişkilerinin seyrettiği en önemli değişkenlerden biri olan imamet ve hilafet daha genel anlamda ise siyaset eksenli reddiye metinleri, literatürde artarak devam eden bir yoğunlukla kendisine yer bulmaya başlamıştır.

Karşılıklı etkileşim ve muhataplık ilişkisinin sürekli tetikleyerek biçimlendirdiği çoğunlukla anlama gayretinden uzak söylemler bütünü, siyaset olgusunun beslediği imamet ve hilafet gibi hassas konuların da etkisiyle mezkûr reddiye metinlerinin ayırt edici unsuru haline gelmiştir. Böylelikle Şia ile Ehl-i Sünnet arasında yaşanan ilişkiler dizisi, özellikle imamet-hilafet odaklı çok sayıda reddiye metninin ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştır.

¹⁰ Ehl-i Hadis temsilcilerinin Mutezile eleştirisine hasrettiği tenkit metinlerinin bir listesi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/517.

¹¹ Şia ve Mutezile'nin hicrî V. asra kadar birbirlerine karşı yazmış oldukları reddiyelerin bir listesi için bkz. Niyazi Kahveci, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005), 77-91. İslam Mezhepleri Tarihi'nin tedvin ve tasnif döneminde kaleme alınan makâlât türü eserlerin de büyük bir kısmı, Şii ve Mutezili müellifler tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihi'ne Giriş*, 75.

¹² Kahveci, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", 91.

¹³ Şiilik ile Sünnilik arasındaki ilişki dizisi, diğer İslam mezhepleri arasındaki ilişkilere nazaran müstesna bir konuma sahiptir. Bunda her iki mezhebin tarih boyunca birbirleriyle yaşadıkları siyasî güç mücadelesinin büyük rolü olmuştur. İslam'ın ilk üç asrı boyunca Şia, Ehl-i Sünnet'in güçlü bir muhatabı olmakla birlikte aslında çok sayıdaki muhatabından sadece biridir. Şiiliğin Ehl-i Sünnet'in asıl muhatabı haline gelmesi, hicrî dördüncü asırdan sonra gerçekleşen bir olaydır. Bu doğrultuda Fatımî İsmaililer'in Abbasi halifeliğine alternatif hilafet iddiaları, Şiilik ve Sünnilik arasındaki muhataplık ilişkisinin siyasî bakımdan inşasında; Buveyhiler tarafından Abbasi halifeliğinin başkenti Bağdat'ta uygulamaya konulan bazı Şii ritüeller ise mezkûr muhataplığın kültürel ve toplumsal inşasında önemli rol oynamıştır.

Ehl-i Sünnet'i oluşturan yapılardan ise daha çok Ehl-i Hadis-Hanbelî düşünce geleneğinin reddiye söylemine ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bilinmektedir ki bu geleneğin temsilcileri, bağlı buldukları örtük referans sisteminin gereği olarak özellikle ilk asırlarda diğer ekollerle ve düşünce sistemleriyle anlamaya değil de yok saymaya, cevap vermeye ve reddetmeye dayalı bir ilişki biçimi geliştirmiştir. Bu tavrın doğal bir sonucu olarak reddiye metinleri, Hanbelî düşünce sisteminin literatüründe oldukça önemli bir yer edinmiştir.

Bu doğrultuda Ehl-i Hadis geleneğinin literatürüne göz atıldığında bu literatürün ana hatlarıyla üç başlık altında toplanabileceği görülür. Bunlar; musannef türü eserler, reddiyeler ve akide metinleridir. Musannef türü eserler, itikadî meselelerle ilgili hadis ve haberlerin derlemesinden oluşurken reddiyeler, belirli bir konunun bazen de birden fazla meselenin etrafıca ele alınıp analiz edildiği, tenkide tabi tutulduğu ve alternatif görüş ya da görüşlerin ikame edilmeye çalışıldığı eserlerdir. Üçüncü grup olan akide eserleri ise itikadî hükümlerin kelâm sahasına çok fazla girilmeden art arda sıralanmasından oluşur. Bu üç eser türü, sistematik yapısı ve kurgusu itibarıyla bazı yapısal farklılıklar arz etmekle birlikte temelde bu eserlerde reddiye mantığının ve tenkit zihniyetinin yoğun bir etkisinin olduğu görülür. Bu eserlerin inşâi değil de tenkide dayalı eserler olması karşımıza bir başka sonuç daha çıkarmaktadır ki o da bu tarz eserlerin hemen tamamında kendini gösteren redci, meseleci, irticalî ve dağınık üslûptur.¹⁴ Bu eserler içerisinde yer alan reddiyelerin ayırt edici unsurları ise müellifin tartışmacı kelâmına dayanması, salt rivayet usûlünün zamanla terk edilmiş olması, cedele yer verilmesi bir de Kadı Ebû Yala el-Ferra (öl. 458/1066), İbn Kudame el-Makdisî (öl. 620/1223) ve İbn Teymiyye (öl. 728/1328) örneğinde görüldüğü gibi geleneksel manada kelâm yapmaya teşebbüs edilmiş olmasıdır.¹⁵ Ehl-i Hadis-

¹⁴ Ehl-i Hadis edebiyatının tasnifi ve genel özellikleri ile ilgili olarak bkz. Erkan Kurt, "Ehl-i Hadis Kelâma Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/40 (2014), 142.

¹⁵ Kurt, "Ehl-i Hadis Kelâma Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir?", 148. Ehl-i Hadis geleneğinin edebiyatında önemli bir yere sahip olan reddiye eserleri ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Ahmet Özer, *Ehl-i Hadis'in Red*

Hanbelî geleneğin en önemli temsilcilerinden İbn Teymiyye'nin *Minhācu's-Sünne* adlı Şiilik reddiyesi ise Ehl-i Hadis geleneğinin yazın faaliyeti içerisinde yukarıda belirtilen hususları taşıyan güzel bir örnek olmasının yanı sıra hacmi ve etkisiyle bu literatürde adından sıkça söz ettirmiştir.

Minhācu's-Sünne adlı Şiilik reddiyesi sadece hacmi ve etkisi ya da tarihi ve güncel önemi açısından değil aynı zamanda kullandığı dil ve yer verdiği ötekileştirici üslup açısından da analize tabi tutulmayı fazlasıyla hak etmektedir.¹⁶ Bu eserin satır aralarına dikkatle bakıldığında bazı kavramların özenle seçildiği görülür. Örneğin *Râfıza* kavramı, *Minhācu's-Sünne*'de özenle seçilip yoğun ve işlevsel anlamlar yüklenerek kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İbn Teymiyye'nin yaslandığı Sünnî dünya açısından fazlasıyla olumsuz anlamlar taşıyan bu kavram, İbn Teymiyye tarafından tarih üstü ve dışlayıcı bir bağlamda oldukça fonksiyonel bir biçimde kullanılmıştır. Şia yerine tercih edilen Râfıza kavramının siyaset ve itikat eksenli tarihsel olaylar silsilesi üzerinden devşirilen olumsuz anlamı, İbn Teymiyye'nin kalemi vasıtasıyla anlam genişlemesine uğrayarak çok önemli roller icra etmiştir. Böylece bu reddiyede özenle seçilen kavramlar, metnin hem dilini hem de üslubunu biçimlendirmiştir. İbn Teymiyye'nin Şia'yı diğer din ve mezheplerle mukayese ederken takındığı tavra bağlı olarak varlık kazanan üslubu ise ayrı bir sorunsalı ve ötekileştirme mantığını içerisinde barındırmaktadır. Zira İbn Teymiyye, birtakım mantık hatalarına düşme pahasına da olsa Şia

Literatürü (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹⁶ Ehl-i Hadis edebiyatında dil ve üslup sorunu sadece *Minhācu's-Sünne* gibi reddiyelerde değil aynı zamanda sünnet ve hadis müdafaasının yapıldığı müstakil eserlerde de kendisine yer bulmuş ve bu haliyle analiz edilmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sorunlu üslubu besleyen temel dinamiklerin ise muhataplara ya da muarızlara hakaret edilmesi, bu amaçla uydurma ve zayıf hadislerin delil olarak sıkça kullanılması, yorumda aşırıya kaçılması, kavramların yerli yerinde kullanılmaması, rey ve akıl karşılığında makul sınırların korunamaması ve herkesin kendi sünnet anlayışını dayatması şeklindeki yaklaşımların olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili olarak bkz. İsak Emin Aktepe, "Ehl-i Hadis'in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu = Ahli Hadith's Wording Problem in Their Sunna and Hadith Defends", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2015), 112.

ile diğer dinler ve İslam mezhepleri arasında kıyaslamalar yapmıştır. Özellikle bazı durumlarda amacın hakikati ortaya çıkarmak olmadığı bu kıyaslamalar, *Minhācu's-Sünne*'nin dil ve üslûbuna doğrudan etki etmiştir. *Minhācu's-Sünne* ile ilgili bu ve benzeri hususlar bir araya getirildiğinde bu eserin dil ve üslûp açısından analizinin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu amaçla çalışmamızda *Minhācu's-Sünne* adlı Şiilik reddiyesi, mezhepler arası ilişkiler ve reddiye olgusu bağlamında dil ve üslûp açısından analiz ve değerlendirmelere tabi tutulacaktır.

1. Reddiye Olgusu Bağlamında İbn Teymiyye ve *Minhācu's-Sünne*

Karşı çıkmak, cevap vermek, yanıtlamak, eleştirmek, delillerle çürütmek ve reddetmek gibi amaçlarla oluşturulan reddiye eserleri, İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir yazın faaliyeti olarak Müslümanların gündeminde yer edinmiştir. Daha çok İslam Mezhepleri Tarihi ya da Kelâm gibi disiplinlerle ilintili olarak ele alınan bu edebiyat, aslında belirli bir ilim dalının etkinlik alanının içerisine hapsedilemeyecek düzeyde geniş bir rol, hacim, etki ve tarihsel gerçekliğe sahiptir.¹⁷ Bilinmektedir ki reddiye söylemi, sadece belirli bir dinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı kelâmî-itikadî bir sahada gerçekleşmemiş aynı zamanda farklı felsefî düşünce gelenekleri hatta din mensupları arasında da cereyan etmiştir. Böylece reddiye eserlerinin hareket ve etkinlik alanı genişlemiştir. Mezheplerin görüşlerini ele alan makâlât eserlerinin zamanla yerini diğer din ve felsefî sistemleri de inceleme konusu yapan milel-nihal türü geniş kapsamlı eserlere bırakması da aslında bu duruma işaret etmektedir. Böylece kelâmî-itikadî, felsefî ya da dinî sahada olsun aynı olgusal durumun farklı şekillerde anlamlandırılması, birbirinden farklı bakış açıları ve yorumları beraberinde getirmiştir. Bu yorumların yazıya geçirilmek istenmesine ek olarak öteki yorum faaliyetinin özellikle dışlayıcı bir bakış açısıyla

¹⁷ Kelâm, fıkıh, nahiv, mantık ve felsefe gibi bazı disiplinlerin oluşturduğu reddiye eserlerinin bir listesi için bkz. Kahveci, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", 73-75.

eleştirilme isteği, farklı bağlamlara sahip çok sayıda tenkit metninin varlık kazanmasına uygun bir zemin hazırlamıştır.

Hicrî II. asrın başlarından itibaren literatürde kendisine yer bulmaya başlayan reddiye eserlerinin amaç, içerik ve muhataplarıyla bağlantılı olarak farklı isimlerle oluşturulduğu görülmektedir. Erken dönemlerde *er-Red alâ*, *Kitâbu'r-Red alâ* ya da *Kitâb alâ* şeklinde isimlendirilen bu eserlere ek olarak *en-Nakz* veya *Kitabu'n-Nakz* şeklindeki eserlere de rastlanmaktadır.¹⁸ Yine reddiye eserlerinin *et-Tehâfut*, *et-Tenâkuz*, *el-Fesâd* ve *Risale ilâ* şeklindeki başlıklarla kaleme alındığı bilinmektedir.¹⁹ Başlığında “er-red” ya da “en-nakz” şeklinde ibareler olmamakla birlikte reddiye içeriğine sahip çok sayıda metnin de var olduğu görülmektedir. İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbu's-Sahîh li men Beddele Dîne'l-Mesîh*²⁰ ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) *Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ*²¹ adlı eserleri bu gruba örnek gösterilebilir.²² İlk olarak fikirlerin daha sonra fırkaların devam eden süreçte ise felsefi sistemlerin ve dinlerin konu edinildiği tüm bu eserler, birbirinden farklı ad ve içeriklere sahip olsa da temelde bu eserlerin belirli bir amaç etrafında kurgulandığı görülmektedir. Bu amaç; hedefte belirli bir görüş, düşünce, fikir, siyasî-itikadî yapı, felsefi sistem ya da din olup olmadığı fark etmeksizin²³ önce

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516.

¹⁹ Kahveci, “Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma”, 69.

²⁰ Bir Hıristiyanlık reddiyesi olan eser, Sayda Piskoposu Pavlus'a nisbet edilen bir risâleye cevap olarak yazılmıştır.

²¹ Yahudi ve Hıristiyanlar'a reddiye olarak kaleme alınan eser, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat etmek amacıyla oluşturulmuştur.

²² Sinanoğlu, “Reddiye”, 34/516.

²³ Reddiye metinlerinin formel yapısına bakıldığında karşımıza biri gerçek diğeri ise muhayyel bir muhataba yazılmış iki tür çıkmaktadır. Birinci tür, muhatabı belli olan ikili konuşma şeklindedir. Bu tür eserlerde müellif, muhalifinin iddialarını “o dedi (kâle)” şeklinde sıralar ve “ona denir (yukâlu lehu)” ile başlamak suretiyle cevap verir. İkinci tür reddiyelerde ise senaryo şeklinde kurgulanan mesâil ve evcibe formunda taraflar, peş peşe sorular sorar ve bu sorulara cevaplar verilir. Böylece müellif, muhatabını karmaşıklığa itmek amacıyla, “eğer o derse (fe in yekûl)” “ona denir (yukâlu lehu)” veya “eğer birisi derse (ve in kâle kâilun)” “biz deriz ki (kulna)” biçimindeki diyalog tarzı kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahveci, “Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma”, 75-76.

savunulan görüşün hakikat terazisine vurularak sağlam bir şekilde temellendirilmesi daha sonra ise ötekinin yoğun bir tenkide tabi tutulması şeklinde varlık kazanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi reddiye eserlerine siyasi-itikadi İslam mezheplerinin hemen tamamının edebiyatında rastlamak mümkündür. Böylece Haricilik, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet gibi yapıların gerek teşekkül sürecinde gerekse olgunluk döneminde bu tür eserlere ev sahipliği yaptığı görülür. Ehl-i Sünnet'in alt bileşenleri olan Hanefi-Maturidî, Şafiî-Eşarî ve Ehl-i Hadis-Hanbelî gelenek mensuplarının kendi zihniyetleri ve din anlayışları doğrultusunda şekillenen daha spesifik reddiye metinleri ortaya koydukları bilinmektedir. Söz konusu reddiye söylemi olduğunda Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğin biraz daha farklı bir noktada durduğunu hemen belirtmek gerekir. Bu zihniyetin referans çerçevesini oluşturan temel unsurlardan biri konumundaki *bid'at* kavramının anlam haritası ve söylem çerçevesi, böyle bir sonucun ortaya çıkmasının en önemli nedenleri arasındadır. Zira *bid'at* söylemi, kendisi gibi düşünmeyi ötekileştirme sürecini fazlasıyla kolaylaştırarak reddiye metinlerinin kemiyet ve keyfiyet itibarıyla yoğunluğunu ve etkinlik düzeyini artırmıştır. Bilinmektedir ki bu söylem, sonradan ortaya çıkan ötekileştirmeyi mümkün hatta meşru kılmıştır. Böylece reddiye söyleminin zemini fazlasıyla tahkim edilmiştir. Özellikle bu noktadan hareket eden Hanbelî gelenek mensupları, başta Şia ve Mutezile olmak üzere birçok ekole dönük reddiye eserleri kaleme almışlardır.²⁴

Ehl-i Hadis-Hanbelî gelenekte reddiye eserlerinin ilk dönemlerden itibaren var olduğu bilinmektedir. Hanbelî geleneğin kurucu figürü olarak tarihte yer edinmiş bulunan Ahmed b. Hanbelî'nin Ehl-i Hadis geleneği açısından paradigmatic referans metni olarak görülebilecek *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı bir reddiye kaleme almış olması, bu anlamda önemlidir. Bu düşünme biçiminde reddiye söylemi merkezî bir role sahip olduğundan ilerleyen dönemlerde muhatapların sayısının artmasına ve çeşitlenmesine bağlı olarak farklı isimler tarafından çok sayıda

²⁴ Ehl-i Hadis Hanbelî geleneğin farklı ekollere dönük olarak kaleme aldığı eserlerin bir listesi için bkz. Sinanoğlu, "Reddiye", 34/517-519.

tenkit metni kaleme alınmıştır. Bu reddiye geleneğinin izi sürüldüğünde hicri VIII. asırda karşımıza merkezî bir isim olarak İbn Teymiyye çıkmaktadır. Zira İbn Teymiyye, başta Şiilik reddiyesi olmak üzere birçok açıdan bu geleneğe damgasını vurarak kendisinden sonraki döneme farklı değişkenler üzerinden belirgin bir şekilde etki etmiştir. Her ne kadar onun çizgisi tam olarak korunamasa ve İbn Kayyim el-Cevziyye dışında hareketini temsil eden önemli isimler çıkmasa da o, Hanbelîliğin tarihinde bu geleneği rahatlıkla İbn Teymiyye öncesi ve İbn Teymiyye sonrası şeklinde ikiye bölecek kadar söz sahibi olmuştur.²⁵

Hanbelî gelenekte inşaî değil de daha çok tenkitçi bir düşünür olarak temayüz eden İbn Teymiyye'nin eleştirel zihniyetinin genel ve özel olmak üzere iki ayrı kategoride ele alınması mümkündür. Bu doğrultuda kelâm, felsefe, mantık ve tasavvuf gibi disiplinlere hatta Hıristiyanlık gibi dinlere genel ve paradigmatik eleştiriler yönelten İbn Teymiyye, aslında bu eleştirel zihniyetin özel bir yansıması olarak İslam mezheplerine dönük de tenkitlerde bulunmuştur. Bakıldığında Eşarîlik, Mutezile ve Şia gibi yapıların bu eleştirilere yoğun bir biçimde hedef olduğu görülmektedir. Çok sayıda eser bırakan İbn Teymiyye'nin tenkitleri, bazen bir esere konu olurken bazen de onun herhangi bir husustaki eleştirilerinin ortaya çıkarılması için bütün eserlerinin

²⁵ Hanbelî gelenek, İbn Teymiyye öncesi ve sonrası şeklinde kabaca ikiye bölünecek olursa şu isimler zikredilebilir: İbn Teymiyye öncesi; Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İbn Kuteybe (öl. 276/889), Osman b. Said ed-Darimî (öl. 280/894), Ebû Ya'la el-Ferra (öl. 458/1066), İbn Akil (öl. 513/1119), İbnü'l-Cevzi (öl. 597 /1201) ve İbn Kudame el-Makdisi (öl. 620/1223). İbn Teymiyye sonraki döneme örnek olarak ise İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ve Seffarîni (öl. 1188/1774) gibi bazı isimler sayılabilir. Hanbelî gelenek ile yakın temas halinde olan ve esas itibarıyla bir zihniyet şeklinde beliren Selefilik'in önemli temsilcileri olarak ise şu isimler zikredilebilir: Emîr es-San'ânî (öl. 1182/1768), Muhammed b. Abdilvehhâb (öl. 1206/1792), Muhammed eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), Şeyh Abdülazîz b. Bâz (öl. 1419/1999) ve Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî (öl. 1420/1999). Bkz. İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları = The Concepts of Salaf and Salafiyya in Ibn Taymiyya", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal [Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 23/1 (2019), 550-551. Hanbelîlik-Selefilik ilişkisi ile ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları", 559-560.

taranması gerekir.²⁶ Örneğin o, mantık ve Şiilik eleştirilerini içeren *er-Red ale'l-Mantukıyyîn ve Minhâcu's-Sünne* adlı müstakil eserler kaleme almışken onun kelâm veya tasavvuf gibi disiplinlerle ilgili ya da Eşarilik gibi mezheplere dönük eleştirilerinin tespiti, yoğun bir çabayı gerektirmektedir. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem olan VIII./XIV. asrın çalkantılı dinî ve sosyo-politik şartları göz önünde bulundurulduğunda onun çok yönlü eleştirel duruşunun bir yönüyle de dağınık zihin yapısının aslında bu çalkantılı şartların düşünce dünyasındaki yansıması olarak nitelendirilebileceği söylenebilir.

İbn Teymiyye'nin reddiye içerikli eserleri arasında müstakil bir reddiye olan *Minhâcu's-Sünne*'nin ayırt edici bazı özelliklere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Tam adı *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelami's-Şiati'l-Kaderiyye* olan eser, genelde Ehl-i Sünnet özelde ise Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğinin özellikle Şiilik eleştirisi bağlamında literatüre kazandırdığı en karakteristik metinlerden biridir. Ayrıca bu eser, Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğinin bir yönüyle de Ehl-i Sünnet'in imamet-hilafet tasavvurunun hatta usûlüddin anlayışının ayrıntılı olarak tasvir edildiği bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ İmamiyye Şiası'nın önemli temsilcilerinden biri olan aynı zamanda İbn Teymiyye'nin çağdaşı İbn Mutahhar el-Hillî'nin (öl. 726/1325) *Minhâcu'l-Kerame fi Marifeti'l-İmame* adlı eserine reddiye olarak kaleme alınan metin, bir yönüyle bağlı bulunduğu geleneğinin Şiilik eleştirisi bağlamında ortaya koyduğu bakiyenin devamı olarak görülebilir. Yine de bu eser, bazı özellikleri itibarıyla bu gelenekten ve diğer ekollerin oluşturduğu Şiilik reddiyelerinden ayrılmaktadır. Örneğin bu metin, sadece Şia'nın değil aynı zamanda Mutezile ve Eşarilik gibi yapıların da birçok açıdan ele alınıp kapsamlı bir şekilde tenkit edildiği bir reddiyedir. Yine bir Şiilik reddiyesi olan bu metinde *Minhâcu'l-Kerame*'nin de

²⁶ İbn Teymiyye'nin reddiye içerikli eserlerinin bir listesi için bkz. Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/398.

²⁷ İbn Teymiyye'nin müstakil bir usûlüddin eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte *Minhâcu's-Sünne*, birçok temel meseleyi ihtiva etmesi nedeniyle bir usûlüddin metni olarak nitelendirilebilir. İbn Teymiyye'nin usûlüddine dair görüşlerinin ortaya çıkarılabilmesi için akıl-nakil ilişkisinin konu edinildiği *Der'u Tearüzi'l-Akl ve'n-Nakl* adlı eserinin de analiz edilmesi gerekir.

etkisiyle ileri düzeyde kelâmî ve felsefî tartışmalara yer verilmektedir. *Minhâcu's-Sünne*'nin kaynakları itibariyle de diğer Şîilik reddiyelerinden farklı bir profil çizdiğini belirtmek gerekir. Zira bu metin analiz edildiğinde makâlât, fıraç ve milel-nihal eserlerine ek olarak birçok kelâm, felsefe ve tarih eserinin hatta çok sayıda ayet ve hadisin bu eserde kendisine yer bulduğu görülür. Bu reddiyeyi farklı kılan en önemli yönlerinden biri de eserde benimsenen dil ve üslûptur. *Minhâcu's-Sünne*'nin tüm bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu Şîilik reddiyesinin güncel, tarihsel ve yapısal özellikleri itibariyle farklı bir noktada durduğu rahatlıkla söylenebilir.

2. Bir Şîilik Reddiyesi Olarak *Minhacu's-Sünne*'de Dil ve Üslûp

Çok sayıda faktörün etkisiyle oluşan reddiye metinleri, farklı değişkenler üzerinden analiz edilebilir. Hangi geleneğe mensup isimler tarafından kaleme alındığı, muhatap kitle ya da kitlelerin kimlik, nicelik ve niteliği; dinî, siyasî ve tarihsel-sosyolojik şartların belirleyiciliği, metnin tarihsel ve güncel etkisi bir de mezhepler arası ilişkiler açısından oynadığı rol, bu değişkenlerden sadece bazılarıdır. Birbirleriyle yakından ilişkili aynı zamanda birbirini değiştirip dönüştüren bu faktörlere reddiye metinlerinde yer verilen dil ve üslûp unsurunun da eklenmesi gerekir. Zira reddiye söyleminin doğrudan etki ettiği dil ve üslûp, bazen metnin anlam ve işlev çerçevesinin sınırlarını zorlamış bazen de metnin önüne geçerek belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Bu noktada konuya *Minhâcu's-Sünne* açısından eğildiğimizde neredeyse yukarıda belirtilen hususları bire bir karşılayan bir durumla karşılaşmaktayız. Zira bu metin, Ehl-i Hadis-Hanbelî geleneğinin en önemli isimlerinden biri tarafından kaleme alınmasına ek olarak hem tarihsel hem de güncel birçok rol icra etmiştir. Yazıldığı dönemde siyaset arenasında yaşanan Şîi-Sünnî ilişkilerinin seyrine etki eden *Minhâcu's-Sünne*'nin sonraki dönemlerde ve günümüzde de bu etkisini sürdürdüğü görülmektedir. VIII./XIV. asır İslam dünyasında İlhanlılar ile Memlûkler arasındaki çok katmanlı mücadelenin önemli bir parçası ya da çıktısı olan eser, günümüzde de başta Selefî-Vehhabî eğilimli Suûdî Arabistan ile Şîi-İmamî geleneğe mensup İran gibi farklı mezhebi kimliklere sahip ülkelerin

birbirlerini görme ve okuma biçimlerine etki etmektedir. Hiç şüphesiz metin, bu etki gücünü yer verdiği bilgilerin yanı sıra kullandığı dil ve üslûba borçludur. Bu özellikleri nedeniyle devam eden satırlarda *Minhâcu's-Sünne*'nin ayrıştırma ve ötekileştirme mantığına dayalı olarak vücut bulan dil ve üslûbu tartışma konusu yapılacak ve bu hususun mezhepler arası ilişkiler açısından önemi analiz edilecektir.

Minhâcu's-Sünne'de Şiilik eleştirisi bağlamında şekillenen dil ve üslûp ile ilgili hususlara, metnin başlığı ile giriş yapmak gerekir. Zira bu reddiyenin başlığı dikkatle incelendiğinde müellifin başlığa yansıttığı ve metin içerisinde de yoğun bir biçimde işlediği bir durumla karşılaşılır. Bilindiği üzere metnin tam künyesi, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelami's-Şiati'l-Kaderiyye*'dir. Başlığa bakıldığında müstakil bir Şiilik eleştirisi olarak şekillenen metnin başlığında Kaderiyye fırkasının neden yer aldığı sorusu akıllara gelmektedir. Kaderiyye kelimesinin Şia kelimesine sıfat yapılması ise bu iki ekol arasında ilişki kurulmaya çalışıldığı izlenimi vermektedir. Böylece İbn Teymiyye, daha başlıkta Şia'yı Kaderî yani Mutezili Şia olarak nitelendirmektedir.²⁸ Bazen de İbn Teymiyye'nin bu doğrultuda “er-Râfızatu'l-Kaderiyye” şeklindeki terkiplere yer verdiği görülmektedir.²⁹ İbn Teymiyye'nin, eserine reddiye yazdığı İbn Mutahhar el-Hillî için zaman zaman kullandığı “er-Râfızî el-Kaderî” şeklindeki terkip de bu bağlamda değerlendirilmelidir.³⁰ Metnin içeriği analiz edildiğinde İbn Teymiyye'nin birçok yerde İmamiyye Şiası ile Mutezile arasında köken, kaynak ve doktrin açısından benzerlik kurma ve ortaklık

²⁸ Bazı yazma nüshalarda ise eser, *Minhâcu'l-İ'tidâl fî Nakdi Kelami Ehli'r-Rafz ve'l-İ'tizâl* şeklinde geçmektedir. Bu başlık söz konusu edildiğinde de yukarıda bahsedilen hususun aynı şekilde kendisine yer bulduğu görülmektedir. Zira bu başlıkta da Râfızilik ile i'tizâl düşüncesi birlikte anılmaktadır.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'üd el-İslâmiyye, 1986), 4/260; 6/396.

³⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 3/131. İbn Teymiyye'nin Hillî ile ilgili birtakım görüşlerini Kaderiyye'den aldığı yönündeki ifadeleri de benzer bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/439. Konu ile ilgili tespit ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 7/72.

oluşturma amacında olduğu görülür. İbn Teymiyye'nin değerlendirmelerine göre aslında Şia, delillerini büyük oranda Mutezile'den almış bir yapıdır.³¹ Bu doğrultuda müellif, birçok yerde İmamiyye Şiası'nı Kaderiyye ve Mutezile ile birlikte anarak aralarındaki kelâm ve itikat eksenli yapısal benzerliklere işaret etmektedir. İmamiyye Şiası'nın özellikle İbn Mutahhar el-Hillî'nin de mensubu olduğu usûlî kanadının başta "sıfatlar" ve "adalet" olmak üzere bazı konularda Mutezile'den etkilendiği bilinen bir husustur.³² Yine de belirtilmelidir ki İbn Teymiyye'nin yaptığı gibi bu tarz benzerlikler üzerinden Şia'yı Mutezile ile bir görmek ya da İmamiyye Şiası'nı bir bütün olarak i'tizâl düşüncesine indirgemek tarihsel gerçeklik ile örtüşmemektedir. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin Şia'yı daha kolay eleştirilebilir bir zemine çekmek için sergilediği bu tavrı, üslûp açısından metnin geneline sirayet etmiş görünmektedir.³³

İbn Teymiyye'nin *Minhâcu's-Sünne* adlı Şîlik reddiyesinde üslûp açısından değinilmesi gereken diğer bir husus, *Şia/İmamiyye* ve *Râfıza* kavramlarının kullanımı ile ilgilidir. Bilindiği üzere Şîlik, zaman zaman İbn Teymiyye'nin de kendi ifadelerinde yer verdiği gibi³⁴ ilk üç halife karşıtlığı zemininde kendi rengini bulan Râfîzî düşüncüyü içerisinde barındırmasına rağmen Şîliği Râfîzîliğe

³¹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/396.

³² İbn Teymiyye'nin "tevhid" ve "sıfatlar" konusu bağlamında Mutezile-İmamiyye etkileşimi ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/369.

³³ İbn Teymiyye düşüncesinde Şia-Mutezile ilişkisi ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'nin Şîlik Eleştirisinde Mu'tezile Faktörü", *Toplum Bilimleri Dergisi* 11/22 (2017), 119-132. Mutezile-İmamiyye etkileşimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mazlum Uyar, "Akla Dayalı Şîî Kelâmının Oluşmasında Mu'tezile'nin Rolü ve Şeyh Müfid", *İslâmî Araştırmalar* 13/1 (2000), 101-112; a.mlf., "Gaybet Sonrası Şîî Kelâmının Teşekkülü ve Mutezile", *İslâmiyât* 3/3 (1999), 153-170. Yine de belirtilmelidir ki Mutezile-İmamiyye etkileşimi ve bu etkileşimin boyutları, İslam Mezhepleri Tarihi açısından özellikle de mezhepler arası ilişkiler bağlamında aydınlatılması gereken konuların başında gelmektedir. Böylece bu hususun özellikle reddiye metinlerinde bir polemik unsuru haline gelmesinin önüne geçmek adına önemli bir adım atılmış olacaktır.

³⁴ İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre İslam toplumuna ilk karşı çıkarak Müslümanların birbirlerine kılıç çekmesine neden olanlar Hariciler olduğu gibi ilk üç halife karşıtlığı söylemini ilk dile getirenler de Râfîzîler'dir. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/370.

indirgemek ya da Şia kavramını Râfıza kavramının anlam haritasına hapsedmek sağlıklı bir yaklaşım değildir.³⁵ Zira Şia, hicri ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren siyasî, itikadî, fikhî, kelâmî ve felsefî gelişimini tamamlayarak müstakil ve kapsamlı bir mezhep haline gelmiştir. İbn Teymiyye'nin özellikle de Şia'nın Mutezile ile olan etkileşimi bağlamında Râfıza kavramı yerine çoğunlukla Şia kavramını tercih etmesi aslında Şia kavramının belirtilen bu geniş yapıya karşılık gelmesi ile alakalıdır. Kaldı ki İbn Teymiyye'nin de belirttiği gibi hicri III. asrın sonlarından itibaren Mutezile ile etkileşime giren Râfızilik değil yukarıda bahsedilen şekliyle karşımıza çıkan Şiiliktir. Dolayısıyla bu haliyle Şiiliğin Râfıziliği fazlasıyla aşan bir yapı biçiminde karşımıza çıktığını belirtmek gerekir. Buna rağmen Şiilik ile Râfıziliği bir görmek ya da Şia'yı Râfıza'ya indirgemek sadece reddiye söyleminin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkan bir husustur ki İbn Teymiyye'nin üslubu ancak bu yönde gerçekleşen tenkit olgusuyla izah edilebilir.

İbn Teymiyye'nin aslında Şiilik ve Râfıziliği bu iki kavramın tarihsel seyrini merkeze alarak aynı zamanda aralarındaki işlem-kaplam ilişkisini de göz önünde bulundurarak kesin hatlarla gerçekleşmesi mümkün olmasa da birbirinden ayırt edecek ilmi birikime sahip olduğunun eserlerinde yer verdiği bilgilerden hareketle biliniyor olması, konunun bir başka yönüne işaret etmektedir.³⁶ Kaldı ki o, birçok yerde Şia, İmamiyye, İsna Aşeriyye ve Râfıza kavramlarına ayrı ayrı yer vererek aslında bu noktadaki

³⁵ Bu tespitte bulunurken Râfıziliğin Şia'nın bir alt kolu olduğu ya da Şiilik'ten tamamen farklı bir oluşuma karşılık geldiği yönünde herhangi bir iddia ya da ön kabulden hareket etmediğimizi belirtmek gerekir. Bilindiği üzere aslında bir fırka isminden daha çok kötüleme amacıyla kullanılan Râfıza kavramı bazen Şia'dan daha geniş anlamda kullanılmış bazen de tüm Şii fırkaları içine alan bir anlam çerçevesine işaret edecek şekilde literatürde kendisine yer bulmuştur. Bu noktadan hareket edildiğinde Râfızilik-Şiilik ilişkisi, bir anlamda işlem-kaplam ilişkisine dönüşmektedir. Böylece buradaki temel savımız şu olmaktadır ki İbn Teymiyye, devam eden satırlarda da görüleceği üzere aslında bu durumun farkındadır fakat reddiye söyleminin ve tenkit zihniyetinin dilini en keskin bir biçimde öne çıkarmak için Şia kavramını da kullanabilecekken hatta bazı durumlarda Şia kavramını kullanması gerekirken çoğunlukla Râfıza kavramını kullanmış ve bu hususu bir anlamda Şiilik eleştirisinin temel unsurlarından biri haline getirmiştir.

³⁶ İbn Teymiyye'nin Râfıziliğin doğuşu ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/34-35.

duruşunu sistemleştirmiştir. İbn Teymiyye'nin Şiilik-Râfızilik ayrımı ile ilgili şu ifadeleri, bahse konu hususu daha net bir biçimde ortaya koymaktadır: Ehl-i Sünnet ve Şia, Hz. Ali'nin ilk üç halife döneminde herhangi bir hilafet iddiasının olmadığı konusunda hemfikirken Râfızilik, Hz. Ali'nin ilk üç halife döneminde hilafet iddiasında olduğu kanaatindedir.³⁷ Bakıldığında İbn Teymiyye, yalnızca Şiilik ya da Râfızilik hakkında değil aynı zamanda Haricilik, Mutezile ve Eşarilik gibi diğer İslam mezhepleri hakkında da derinlikli bilgi sahibidir. Zira İbn Teymiyye'nin bizzat kendisi, İslam mezhepleri ve bu mezheplerin görüşleri ile ilgili çok fazla araştırmalarda bulunduğunu ve mezheplerin hem görüşlerini hem de eserlerini derinlemesine incelediğini birçok yerde zikretmektedir.³⁸ İbn Teymiyye'nin eserinin birçok yerinde Ebû İsa el-Verrâk (öl. 247/861-62), Zurkan Muhammed b. Şeddâd (öl. 278/891), Muhammed b. Hasan en-Nevbahtî (öl. 310/922 [?]), Ebû Hasan el-Eşarî (öl. 324/935-36), İbn Hazm el-Endelüsî (öl. 456/1064) ve Ebu'l-Feth eş-Şehristânî (öl. 548/1153) gibi makâlât, fırak ve milel-nihal edebiyatının önemli isimlerinin eserlerinden bilgi aktarması³⁹ bu durumu teyit etmektedir. Tüm bu verilere rağmen İbn Teymiyye'nin tarihsel süreç ve doktrin itibarıyla yakın markaja aldığı Şia yerine Râfıza kavramını kullanması ya da Şiilik ile Râfıziliği birlikte anması, Şia'yı daha kolay eleştirilebilir bir zemine çekme isteğinin bir sonucu olmalıdır. Zira Râfıza kavramı tercih edildiğinde Şia ile ilgili daha olumsuz bir anlam çerçevesi ortaya koyulmakta ve sınırları net aynı zamanda keskin bir biçimde çizilen bu hareket alanı üzerinden tenkit edilen muhataba daha kolay yüklenilmektedir. İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı ise onun

³⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/88. İbn Teymiyye'nin Şiilik-Râfızilik farklılığı bağlamında ortaya attığı bu iddiasının anlaşılır olması, onun kendine özgü bir biçimde oluşturmuş olduğu mütekaddimun Şia-müteahhirun Şia ayrımının mahiyetinin bilinmesine bağlıdır. Buna göre erken dönem Şiiler yani mütekaddimun Şia, Hz. Ali'yi ilk iki halifeye takdim etmezken geç dönem Şiiler ki bu taksimde Râfıziler'e karşılık gelmektedir, Hz. Ali'yi ilk üç halifeye takdim etmiştir. İbn Teymiyye düşüncesinde yer alan mütekaddimun Şia-müteahhirun Şia şeklindeki taksim ve bu iki yapı arasında var olduğu iddia edilen farklılıklar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'nin Şiilik Eleştirisinde Mu'tezile Faktörü", 123-127.

³⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 4/131.

³⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/501-502.

üslûbunu şekillendiren en önemli hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Teymiyye'nin bu doğrultuda yer verdiği kullanım biçimlerine bakıldığında karşımıza ilk olarak “mezhebü'r-râfızati'l-imamiyye” (imamiyye râfızası mezhebi) şeklindeki terkip çıkmaktadır.⁴⁰ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, Şia ile eş anlamlı olarak zikrettiği İmamiyye mezhebini Râfızilik ile ilişkilendirmekte ve “imamiyye râfızası” şeklinde bir kullanıma yer vermektedir.⁴¹ Bazen de İbn Teymiyye benzer bir biçimde “er-râfızatu'l-isnâ aşeriyye” (isnâ aşeriyye râfızası) şeklindeki bir terkip kullanmayı tercih etmektedir.⁴² Hemen devamında ise İbn Teymiyye, bu kez de Râfıziliği Batnîlik ve Mülhidlikle ilişkilendiren ifadelerle yer vererek işi bir ileri noktaya götürmektedir.⁴³ Yine İbn Teymiyye, bu yapıyı bazen Mutezile ve Kaderiyye'ye bazen de Mücessime ve Cebriyye'ye tabi olan bir akım olarak tasvir etmektedir.⁴⁴ Tarihsel sürece bakıldığında İbn Teymiyye'nin Şia yerine Râfızilik kavramını kullanma ve bu yapıyı diğer bazı akımlarla ilişkilendirme şeklindeki yaklaşımının bir benzerini XVI. asır ve sonrası Osmanlı düşünce dünyasında da rastlamak mümkündür. Râfızî kavramına Selçuklu kaynaklarında neredeyse hiç rastlanmamakla birlikte⁴⁵ XVI. asır ve devam eden süreçte köken itibarıyla Kızılbaş ya da Bektaşî olan

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/5; 2/452; 8/273.

⁴¹ İbn Teymiyye'nin Şia-Mutezile benzerliği bağlamında yer verdiği “er-Râfızatu'l-Mu'tezile” (Mutezile Râfızası) şeklindeki kullanım da benzer bir bakış açısının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/259.

⁴² İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 5/7.

⁴³ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/5-6. İbn Teymiyye'nin bu üslûbunu bağlı bulunduğu Ehl-i Hadis geleneğinin kendisinden önceki temsilcilerinden birçoğunda görmek mümkündür. Örneğin Osman b. Said ed-Darimî (öl. 280/894), Cehmiyye'yi “zındıkların en habisi” olarak nitelendirirken İbn Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbüri (öl. 311/924), Cehmiyye'ye lanet okumaktadır. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurri el-Bağdâdi'ye (öl. 360/970) göre ise Ehl-i Hadis'in dışında kalanlar şeytanın oyuncağı iken aynı zamanda bu fırkalar tekfiri hak etmektedir. Konu ile ilgili tespit ve değerlendirmeler için bkz. Kurt, “Ehl-i Hadis Kelâma Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir?”, 154-155.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/9.

⁴⁵ Mustafa Öz, “Râfıziler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/397.

grupların Osmanlı ulemasınca Safevilerle yürütülen mücadelenin de etkisiyle bazen *Râfızî* bazen de *Zındık* ve *Mülhid* şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.⁴⁶ Safeviler'in İmamiyye Şiası'na mensup olduğu fakat farklı isimlerle adlandırıldığı göz önünde bulundurulduğunda ilk olarak İbn Teymiyye tarafından benimsenmeyen fakat onun kalemi marifetiyle keskin ve etkili bir ötekileştirme aracına dönüşen bu yaklaşımın sonraki dönemlerde de İslam dünyasının farklı bölgelerinde etkisini sürdürdüğü söylenebilir.⁴⁷

İbn Teymiyye, Râfıza kavramını ya da Râfızîliği sadece Şia ile birlikte kullanmamaktadır. Bu doğrultuda onun yazın faaliyetinde Râfıza kavramına bazı durumlarda müstakil olarak yer verildiği görülmektedir. Tahmin edileceği üzere bu kullanıma tarihsel akışta kendisine yer bulmuş bir yapıyı kendi gerçekliği üzerinden resmetmek şeklinde değil de çoğunlukla itham etmek amacıyla yer verilmiştir. Bu doğrultuda bakılacak olursa İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre şu hususta ittifak edilmiştir ki Râfıza'da bulunan cehalet, dalâlet, yalan ve bid'at, başka hiçbir grupta bulunmamaktadır.⁴⁸ Râfıza, aklî ve naklî ilimler konusunda yeterli bilgi sahibi değildir⁴⁹ ve istidlâlde bulunurken aklî ve naklî delillerle hüküm vermez.⁵⁰ Kaldı ki Râfıza, nas, icmâ ve istidlâl konusunda

⁴⁶ Irene Melikoff, "Alevi Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî Kızılbaş Bölünmesi ve Neticeleri", *Türkiye'de Aleviler Bektaşîler ve Nusayriler Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999), 22-23; krş. Öz, "Râfızîler", 397. Râfızîlik kavramının kullanımı ile ilgili tespit ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Mehmet Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'ın Rafizilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfızî", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2009), 27-28.

⁴⁷ Osmanlı dinî ve siyasî düşünce dünyasında İbn Teymiyye etkisinin ayrı bir araştırmayı hak ettiğini belirtmek gerekir. Konu ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Ahmet Hamdi Furat, "Selefilîğin Osmanlı'ya Etkisi Bağlamında Kullanılan Bir Argüman: İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü's-Şer'iyye İsimli Eserinin Osmanlı Dünyasında XVI. ve XVII. Asırdaki Tercümeleleri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/3 (2009), 215-226. Ayrıca bkz. Adem Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivi Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Osman Demir vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2016), 471-521.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/607.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/81.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/259.

ümmetin en bilgisizi ve hakikatlere en uzak olanıdır.⁵¹ Râfıza kavramı, kitap ve sünnetçe zemmedilen birçok anlamı ihtiva etmektedir ki bu anlamların başında Allah ve resulüne iftirada bulunmak, peygamberin getirdiği gerçekleri yalanlamak bir de Yahudiler'e, Hıristiyanlar'a ve müşriklere yardımcı olmak gibi özellikler gelmektedir.⁵² Râfıza; cehaletleri nedeniyle hevasına uyan, muhacir, ensar ve sahabe karşıtlığı yapan aynı zamanda Yahudi ve Hıristiyanlarla işbirliğine giden bir topluluktur.⁵³ Hatta Râfıza, on iki imamı muhacir ve ensardan üstün tutmuşken gulât Râfıza ise işi bir ileri noktaya götürerek imamları peygamberlerden üstün tutmuştur.⁵⁴ Ayrıca Râfıziler, Horasan, Irak ve Şam bölgesinde gerçekleşen Moğol saldırılarında Müslümanlara karşı Moğollarla işbirliğine gitmiş ve birçok Müslümanın öldürülmesine neden olmuştur.⁵⁵ Hatta İbn Teymiyye'ye göre Moğollar'ın İslam beldelerini işgal etmelerini sağlayan en büyük etken Râfızilerdir.⁵⁶ Yine İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre Râfıziler, genel olarak da İslam düşmanlarına yardımcı olmak ve onların işlerini kolaylaştırmakla bilinirler.⁵⁷ Râfıziler'in bir başka özelliği ise kâfirlerle savaşmamış olmalarıdır.⁵⁸ Böylece denebilir ki tüm bu hususiyetleri nedeniyle Râfıziler, cehennem ehlidir ve orada ebedi olarak kalacaklardır.⁵⁹

⁵¹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/466.

⁵² İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 2/609.

⁵³ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/20-21.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/481-482.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 3/377-378; 6/374.

⁵⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 7/414. İbn Teymiyye, Moğol saldırıları esnasında Râfıziler'in Moğollar'a yardımından bahsederken çoğunlukla Abbasiler'in son veziri Şii Müeyyidüddin İbnü'l-Alkamî'yi (öl. 656/1258) öne çıkarmaktadır. Sünnî tarih ve tabakât müelliflerinin de bu konuda benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Yine de Abbasi Hilafeti'nin düşüşünü Şii eğilimli de olsa sadece bir vezirin rolüne bağlamak, o dönemde yaşanan olayların tümünü kapsamı açısından sorunludur ve seçmeci bir yaklaşıma işaret etmektedir. Abbasi Hilafeti'nin düşüşü sürecinde Alkamî'nin rolü ve etkisi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Hanifi Şahin, "Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünnî İlişkileri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 21-40.

⁵⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/370.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 8/236. İbn Teymiyye'nin Râfıziler'in kâfirler ve diğer din mensuplarıyla savaşmadıkları ve

Aynı zamanda Râfızîliğin doğuşu, temel karakteristiği ve Râfızîlik-Şiilik ilişkisi ile ilgili daha önce de belirtildiği gibi tarihsel vakiyaya uygun tespitlerde bulunan İbn Teymiyye'nin bu seçmeci yaklaşımı ancak reddiye olgusu ile izah edilebilir. Böylece onun salt reddetmek ve yok saymak amacıyla oluşturduğu bu yaklaşımı, *Minhâcu's-Sünne*'nin dil ve üslûp açısından oldukça keskin söylemler barındırmasına aynı zamanda fazlasıyla ötekileştirici bir muhteva ve söylem biçimine sahip olmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu noktada temas edilmesi gereken bir başka husus da İbn Teymiyye'nin bütün bu iddialarını sıralarken çoğunlukla bilgi ve belgeye dayalı olarak hareket etmemesi, kaynak belirtmekten kaçınması ve başka hususlarda da karşımıza çıktığı gibi ithama dayalı, genellemeci ve müphem bir üslûba yer vermesidir. Örneğin o, bu tarz iddialarını sıralarken çoğu kez yaptığı gibi selef âlimlerinin bu hususları dile getirdiğini belirtmekte, bu konularla alakalı kitaplarda sayılamayacak kadar çok bilgi olduğunu ifade etmekte ve bu kitapların tefsir, hadis, fıkıh ve usûl kitapları olduğunu söylemektedir.⁶⁰ Bununla birlikte İbn Teymiyye, selef âlimlerinin kimler olduğunu, bahse konu bilgilerin hangi tefsir, fıkıh ya da hadis eserinde nasıl geçtiğini ve bu bilgilerin mahiyetini açık bir biçimde sunmayarak konuyu kapalı bırakmaktadır. Onun bu üslûbu ise reddiye söylemini şekillendiren dilini, makul sınırların dışına taşımaktadır.

İbn Teymiyye'nin *Minhâcu'l-Kerame* adlı eserine reddiye yazdığı İbn Mutahhar el-Hillî'yi nitelendirme şekli ve Hillî hakkında verdiği bazı bilgiler ile ilgili de yukarıdaki örneklere benzer sorunların var olduğu görülmektedir. Yaşadığı dönem olan hicrî VIII. asırda İbn Teymiyye'nin de ifadelerinde yer aldığı gibi İmamiyye Şiası'nın usûlî ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olan,⁶¹ Şiî gelenek

onlara gereken mukavemeti göstermedikleri yönündeki değerlendirmeleri, onun şu tespitiyle yakından ilişkili olmalıdır: "Râfıza'nın önde gelenlerinden bazılarının kâfirler İslam beldelerine girip Müslümanları savaşmaya zorladıklarında onlarla savaşmalı mıyız diye sorulduğunda şöyle cevap verirler: Biz, yanımızda masum imam olmadıkça savaşmayız." İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/118.

⁵⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 5/78.

⁶⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 4/131.

⁶¹ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 4/127.

içerisinde öne çıkmış bulunan⁶² ve tabakât eserlerinde Allâme lakabıyla anılan Hilli'nin *Minhâcu's-Sünne*'de bazen imamî ama çoğunlukla da râfîzî şeklinde anıldığı görülür. İbn Teymiyye'nin İmamiyye'nin Râfızîlik olarak nitelendirilmesi şeklindeki yaklaşımının şahıs bazındaki yansıması olarak karşımıza çıkan bu husus, *Minhâcu's-Sünne*'de somutlaşan üslûp açısından değinilmesi gereken unsurların başında yer almaktadır. Yine İbn Teymiyye'nin İbn Mutahhar el-Hilli ile ilgili zaman zaman ithama varan ifadeleri de benzer bir muhteva arz etmektedir. Mesela İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre İmamiyye Şiası'na mensup olan insanların birçoğu, Hilli'yi zemetmekte ve onun İmamiyye'nin usûlünü benimsemediğini hatta bu mezhep üzere olmadığını iddia etmektedirler.⁶³ İmamiyye Şiası'nın kült isimlerinden biri olduğu bilinen İbn Mutahhar el-Hilli ile ilgili öne sürülen bu ifadeler ispata muhtaçtır ancak İbn Teymiyye bu konuda herhangi bir hassasiyet göstermeyerek müphem aynı zamanda kaynağı belirsiz ifadelerle yer vermektedir. Böylece İmamiyye'ye ek olarak İbn Mutahhar el-Hilli gibi bazı İmamî isimlerle ilgili olarak da üslûp açısından sorunlu değerlendirmeler *Minhâcu's-Sünne*'de kendisine yer bulmaktadır.

İbn Teymiyye'nin Hilli'den bahsettiği yerlerde ona ek olarak Şia'nın önde gelenlerinden çok kez bahsetmesi ve genellemeci bir yaklaşımla “şuyûhu'r-râfıza”⁶⁴ veya “şuyûhu's-şia”⁶⁵ şeklinde terkipler kullanması da üslûp açısından sorunlu görülmektedir. Zira İbn Teymiyye, yukarıda yer verdiği terkiplerle oldukça müphem bir kullanım örneği sergilemiştir. Hâlbuki İbn Teymiyye'nin üslûp açısından daha makul bir tavır sergilemesi adına zaman zaman farklı bağlamlarda yaptığı gibi isim zikretmesi ve Râfızîliğin önde gelenleri ile kimleri kastettiğini belirtmesi gerekirdi. Her ne kadar İbn Teymiyye nadiren de olsa bazı yerlerde Şia'nın öncü isimleri ile kimleri kastettiğini Şeyh Müfid (öl. 413/1022), Ebu'l-Kasım el-Müsevî (öl. 436/1044), Muhammed b. Ali el-Kerâcîkî (öl. 449/1057) ve Muhammed b. Hasan et-Tûsî (öl. 460/1067) gibi isimleri⁶⁶

⁶² İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/444.

⁶³ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 6/438.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 7/399; 8/297.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/80; 4/521.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1/58.

sayarak zikretse de bu çabanın yukarıda belirtilen müphemliği giderecek düzeyde olmadığını belirtmek gerekir. Böylece İbn Teymiyye'nin çoğu yerde isim zikretmediği ve hem müphem hem de genellemeci bir tavır sergilediği görülmektedir ki bu yaklaşım, İbn Teymiyye'yi üslûp açısından sorunlu bir noktaya taşımasına ek olarak hem tenkitlerinin sağlıklı bir zeminde gerçekleşmesini hem de bu tenkitlerin sağlamlasının yapılmasını engellemiştir. Böylece bu durum, yapılan tenkitlerin ithama dönüşmesine kapı aralamıştır.

İbn Teymiyye'nin yer verdiği müphem ve genellemeci dilin bir anlamda İbn Mutahhar el-Hillî'nin benzer yaklaşımının gölgesi altında şekillendiği ve bu tutuma bir tepki olarak varlık kazandığı belirtilmelidir. Zira Hillî'nin de yine reddiye olgusunu içerisinde barındıran ve bir yönüyle Sünnilik reddiyesi olarak nitelendirilebilecek *Minhâcu'l-Kerame* adlı eserinde benzer bir tutum sergilediği görülmektedir. Ehl-i Sünnet düşüncesi ve Sünnî gelenek mensupları ile ilgili oldukça genellemeci, müphem ve ithamkâr bir dil kullanan Hillî, bu yönüyle tarihte benzerine sıkça rastlanan tipik bir reddiye müellifi örneği sergilemiştir. Reddiye olgusunu besleyen, birbirini tetikleyen, anlamaktan ziyade ithama hizmet eden aynı zamanda karşılıklı olarak zihinleri ve metinleri değiştirip dönüştüren bu dil ve üslûp, bu yönüyle mezhepler arası ilişkiler açısından kısır bir döngünün varlık kazanmasına zemin hazırlamıştır. Ne dendiğinin değil de nasıl ve hangi amaçla dendiğinin çok daha fazla önem ettiği reddiye metinlerinin bu yönü, mezhepler arası ilişkilerin seyrini belirlemiş dahası bu seyrin günümüzdeki durumu ve gelecekte nasıl devam edebileceği ile ilgili de çok önemli ipuçları sunmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam düşünce tarihinin yazın faaliyetinde önemli bir yer işgal eden reddiye metinlerinin temel açmazı, bu metinlerde olay ve olguların kendi tarihsel bağlam ve gerçekliğinde değil de daha çok mezhebî kabuller temelinde aynı zamanda yanlı bir biçimde ele alınmış olmasıdır. Böylece bu tür metinlerde mezhebî aidiyet ve kabuller, çoğunlukla olgusal ve tarihsel gerçekliğin önüne geçecek şekilde kendisine yer bulmaktadır. Bu durumun sonucu olarak reddiye metinlerinde tartışılan konular, kendi gerçekliği ekseninde

ve doğal sınırları içerisinde ele alınamamaktadır. Böylece reddiye metinlerinde hem hakikatin ortaya çıkarılma ihtimali azalmakta hem de kullanılan argümanlar hakikat ve gerçeklikle ilişkisi tam olarak kurulamadan ötekileştirici bir dil ve üslûpla işlenmektedir. Tüm bu hususların reddiye metinleri üzerindeki en önemli etkisi ise *Minhâcu's-Sünne* örneğinde de görüldüğü gibi bu eserlerde dil ve üslûp açısından belirli bir ilmî seviyenin oluşturulması ve korunması noktasında gözlenmektedir. Böyle bir vasatın sağlanamamış olması ise mezhepler arası ilişkiler açısından son derece problemlili bir etkileşimin ve iletişimin varlık kazanmasına neden olmaktadır. Zira dil ve üslûp açısından sorunlu bir mahiyete sahip reddiye söylemi hem mezheplerin kendilerini ifade etme hem de ötekini anlama ve anlamlandırma süreçlerinin önündeki en büyük engellerden biri olarak varlık kazanmakta ve bu haliyle zihinlerde yer edinmektedir.

Bir Şîilik reddiyesi olarak *Minhâcu's-Sünne*'nin dil ve üslûbuna etki eden temel hususlar olarak ise karşımıza şunlar çıkmaktadır: İbn Teymiyye'nin Şia ile Mutezile arasında benzerlik kurma çabası hatta bazı durumlarda bu iki yapıyı bir görme eğilimi, Şîilik-Râfızilik ilişkisinin seçmeci bir yaklaşımla Şia'nın son derece olumsuz anlamlar taşıyan Râfıziliğe indirgenme çabasına dönüşmesi ve bu şekilde ortaya konan Râfıziliğin kendi tarihsel gerçekliği ve doğal sınırlarının dışında hatta bu sınırları fazlasıyla aşacak bir biçimde nitelendirilmesi. Tüm bu faktörlere, belirleyici unsurlar olarak dönemin siyasî ve sosyo-kültürel gerçekliğinin, İbn Teymiyye'nin Ehl-i Sünnet özelinde kendi rengini bulmuş olan din ve mezhep savunusunun bir de zaman zaman eleştiri sınırlarını zorlayan tenkitçi zihniyetinin de eklenmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'nin Şîilik Eleştirisinde Mu'tezile Faktörü". *Toplum Bilimleri Dergisi* 11/22 (2017), 119-132.

Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları = The Concepts of Salaf and Salafiyya in Ibn Taymiyya". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology*

Journal [Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] 23/1 (2019), 545-562. <https://doi.org/10.18505/cuid.540686>.

Aktepe, İsak Emin. “Ehl-i Hadis’in Sünnet ve Hadis Müdafaalarındaki Üslup Sorunu = Ahli Hadith’s Wording Problem in Their Sunna and Hadith Defends”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2015), 111-123.

Arıkan, Adem. “Osmanlı’da İbn Teymiyyeciliği Birgivi Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım-“. *Osmanlı’da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*. ed. Osman Demir vd. 471-521. İstanbul: İsar Yayınları, 2016.

Atalan, Mehmet. “Ca’fer es-Sâdık’ın Rafizilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık Maa’r-Râfizi”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2009), 21-38.

Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fıglalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, 2007.

Bulut, Halil İbrahim (ed.). *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Furat, Ahmet Hamdi. “Selefliğin Osmanlı’ya Etkisi Bağlamında Kullanılan Bir Argüman: İbn Teymiye’nin es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye İsimli Eserininin Osmanlı Dünyasında XVI. ve XVII. Asırdaki Tercümeleri”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/3 (2009), 215-226.

İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Minhâcu’s-Sünneti’n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi’s-Şiati’l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 8 Cilt. Riyad: Câmî’atü’l-İmâm Muhammed b. Su’ud el-İslâmiyye, 1986.

Kahveci, Niyazi. “Şia ve Mutezile’nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma”. *Dinî Araştırmalar* 8/23 (2005), 69-92.

Kalaycı, Mehmet. “Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar”. *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şî-Sünnî İlişkileri Sempozyumu*. 191-208. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kohlberg, Etan. “İmâmiyye Şiası Geleneğinde “Râfizi” Terimi”. çev. Halil İbrahim Bulut. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004), 117-124.

Kurt, Erkan. “Ehl-i Hadis Kelâma Alternatif Bir Akaid İlmi Geliştirmiş midir? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/40 (2014), 139-165.

Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Melikoff, Irene. “Alevi Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî Kızılbaş Bölünmesi ve Neticeleri”. *Türkiye’de Aleviler Bektaşiler ve Nusayriler Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 17-23. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.

Öz, Mustafa. “Râfiziler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özer, Ahmet. *Ehl-i Hadis’in Red Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Sinanoğlu, Mustafa. “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Şahin, Hanifi. “Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünnî İlişkileri”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013), 17-42.

Uyar, Mazlum. “Akla Dayalı Şiî Kelâmının Oluşmasında Mu’tezile’nin Rolü ve Şeyh Müfid”. *İslâmî Araştırmalar* 13/1 (2000), 101-112.

Uyar, Mazlum. “Gaybet Sonrası Şiî Kelâmının Teşekkülü ve Mutezile”. *İslâmiyât* 3/3 (1999), 153-170.

SUMMARY

Different topics of discussion, concepts, individuals, artifacts, thought systems and sects have taken place in the history of Islamic thought. The legacy of Islamic intellectual thought, which owes its dynamism to freedom of thought to a great extent, has not been able to maintain its timeliness and richness with the same

vitality in every period. One of the most important reasons of this situation can be said that the sects themselves as institutionalized structures. In fact, sects, which appear as the institutionalized state of the common mind of a community which is clamped around certain principles, are subject to an ontological change in a sense after the formation process. Especially in the institutionalization process, differences have been seen as wealth in terms of sects, and even sects have emerged by being fed from the differences and freedom of thought itself. However, after completing the institutionalization process, sects have become static structures by forming their own doctrines and defining their main fields of action. From this moment on, every different point of view and interpretation has been perceived and condemned almost as a sectarian opposition. This is not only a matter of self-perceptions of the sects, but also the main points of departure of the relations and perceptions with the other sects. Thus, the doctrines of sects, which gained a systematic structure and appearance with the institutionalization of their ideas, were mostly seen as the truth itself, and the other perception was arranged and depicted through this concept of truth. As a result of this situation, the marginalization and pushing out of the circle of truth has become extremely easy.

It can be said that one of the most important instruments of the conceptions of truth discourse where sects are putting themselves at the center and othering them is refutation texts. This is because the texts of refutation appear as texts where both the truth-centered self-image is shaped and the other perception is sharply expressed. These works, which are among the most senior texts in the history of Islamic thought, have taken their place in history as a collection of discourses in which the other perception of the sects are embodied and poured into certain patterns. It is possible to come across such works in the literature activities of almost all sects which existed on the basis of politics and creed. Regardless of the name and the system of thought, all the political-religious Islamic sects have created refutation texts with different names, purposes, contents and reasons. It should be noted that the relationship forms developed by some sects in terms of the activity

of refutation texts have certain characteristics of their own and some sects are more visible in this process. In the early periods of the history of Islamic thought, numerous refutation texts were created between the Ahl al-Hadith mentality and Mutezila. In the following periods, it is known that numerous refutation texts were created as a result of the interlocutory relationship experienced between Mutezila and Shia over different variables. Since the last period of the formation of Islamic thought h. the 4th and 5th centuries, it is seen that the works of refutation have become the product of the tension-filled struggle between Shi'a and Ahl al-Sunnah. Since then, many political and socio-cultural factors have made it necessary for these two structures to be fully aware of each other and to be truly aware of each other's existence. One of the most important products produced by this obligatory contact state is the refutation texts written between the Shia and the Ahl al-Sunnah in different periods but with similar contents and reasons.

One of the most important components of the Ahl al-Sunnah, which is formed by the combination of multiple structures and not a sect in the classical style, is the Ahl al-Hadith mentality and the school of Hanbalite fiqh where this mindset is articulated. The Ahl al-Hadith-Hanbalite tradition stands at a different point under the roof of the Ahl al-Sunnah due to its unique characteristic structure. Thus, this tradition's rigid discourse of truth, its adoption of othering rather than understanding of the other, and the imagination of bid'at determined the lanes of the forms of relations it established with other sects. All these issues are the main determinants of this tradition both in shaping the discourse of refutation and in the formation of the content of refutation works. Since Ahmad ibn Hanbal, one of the most influential figures and founding figure of Hanbalite tradition, works with refutation content have been written and this issue is extremely important. Ahmad ibn Hanbal not only wrote a text of refutation but also laid the foundation of refutation works which will become the indispensable texts of this tradition in the subsequent process. At the same time, he played a role in determining both the sphere of action and the framework of meaning of the discourse of refutation that gave its color to this tradition.

Ibn Taymiyya is one of the most important names that came up when the trace of refutation discourse and refutation works which Ahmed ibn Hanbal laid the foundations of his theoretical framework. Because Ibn Taymiyya, with his work *Minhaj al-Sunnah*, has gained a prominent place in this tradition and has often made a name for himself. This text, written as a refutation of Ibn Mutaḥhar al-Hillī's *Minhaj al-Karāme*, who is one of the most important representatives of the Shiite tradition, played a very important political and religious role in history. Moreover, *Minhaj al-Sunnah* still continues this activity in present days. This refutation is well deserved to be analyzed on the basis of variables such as current and historical functions, resources, content, domain and specific gravity. One of the most important issues to be mentioned about *Minhaj al-Sunnah* is the subject of language and style. This work, which deserves to be described as one of the most important works of the tradition of Ahl al-Sunnah, is subject to a shift of axis in the sense of language and style and becomes a text that should be dealt with in a completely different plane. Because the language and style created in this work for Shiites and Shiite thought pushed the limits of the discourse of refutation to the end and even in some places it took on a content that would exceed these limits.

When Ibn Taymiyya's refutation of Shiism, *Minhaj al-Sunnah*, is analyzed in terms of language and style, the first thing we encounter are concepts that are carefully selected and used with specific meanings at the same time. The concept of Rafida, which is used by Ibn Taymiyya instead of Shia, is one of the best examples of the use of this selective concept. Ibn Taymiyya, who is aware of the negative meanings that the concept of Rafida has taken from tradition and wants to use this semantic framework actively in the critique of Shiism, preferred the concept of Rafida instead of Shia or Imamiyya. While using the concept of Rafiza, he sometimes contradicts the historical fact by forcing the limits of meaning of this concept. Another issue that poses a problem in terms of language and style in *Minhaj al-Sunnah* is that Shia, especially Imamiyya Shia, is depicted as a structure that has adopted the views of Mutezila, which was largely erased from the stage of history

at that time and even identified with Mutezila. Thus, Ibn Taymiyya's view of Shia as Rafizism and portraying it as a structure intertwined with the Mutezilian thought system both pushed him out of current and historical reality to a great extent and carried him to a problematic point in terms of language and style. Ibn Taymiyya's defense of the Ahl al-Sunnah, the criticism that pushed the limits of criticism and the socio-political conditions of the period were the main determinants in the emergence of such a landscape.